

Deés, Galgóc, Kapuvár, Karánsebes, Kassa, Kis-Márton, Lippa, Miskolcz, N.-Kanizsa, N.-Rócze, N.-Szöllős, Pancsova, Sepsi-Szent-György, Szeged I., Szenicz, T.-Szt-Márton) 449 tanuló; ezek közül:

a) általános műveltséget nyújtó iskolában tanul tovább	142 (31·6 %)
b) szakiskolában tanul tovább	253 (56·4 %)
c) gyakorlati pályára lép	30 (6·6 %)
d) bizonytalan	24 (5·4 %)

Jegyzet az a) ponthoz. A 142 tanuló közül 116 (25·8 %) a polgári iskola V-ik osztályába még át.

Az I–IV. alatti csoportosítás szerint elért eredmények csupán csekély eltéréseket mutatnak az átlagos eredménytől, s ez eltéréseket a csoportonként megnevezett iskolák helyi és szervezeti viszonyai eléggé megmagyarázzák.

IRODALOM.

Lessing, Nathan der Weise. Magyarázta dr. Demek Győző. Nagyvárad, 1896. Pauker D., 168 l. Ára 60 kr.

Ez a kiadás nem igen felel meg méltányos igényeknek. Szerző ismeri a Lessingre és különösen a Náthánra tartozó irodalmat, melynek alapján e kiadást a hasonló célú, de más (t. i. német) közönségnek szánt német kiadások módjára megszerkesztette. Önállóságról sehol sem tesz tanúságot, sajátos fölfogásnak semmi nyoma. Ily célú könyvvel szemben az ily követelés nem is volna méltányos; de mégis jellemző, hogy azokat a nehézségeket, melyeket mások Lessingnek e remek alkotásán észrevettek, Demek is magyaráztatja; de a mit mások mellőztek, ő sem fejtegeti, pedig mennyi ez eszmékben gazdag műben a magyarázatra szoruló hely! — nem is szólva a magyar tanárról és tanulóról, kiknek külön, igen figyelemre méltó igényeik vannak. Még nagyobb baj, hogy szerző forrásainak anyagát nem volt képes valósággal megemészteni, mert theologiai és philosophiai tájékozottsága, úgy látszik, sokkal csekélyebb vagy hézagosabb, semhogy a XVIII. század szellemi áramlatait, melyek e darab alapját teszik, kellően fölfogni és tárgyalni tudta volna. Fokozza e bajt a szerző stílje és előadása: Demek vagy nem bírja kellően a nyelvet, vagy nem fordított elég gondot magyarázatainak szövegezésére, úgy hogy igen sok a homályos, ferde és magyartalan fejtegetés. Persze, a szerző szorgalmát és buzgalmát készséggel elismerem; de éppen Lessing mondja igen bölcsen: *Weniger wäre mehr!* A következő meg-

jegyzésekből ki fog tűnni, hogy e kiadásban annyi a kifogásolni, illetőleg javítani való, úgy a szövegben, mint a bevezetésben és a jegyzetekben, — hogy fenti ítéletem még bővebb indokolásra alig fog szorúlni. Természetesen csak néhány jellemző példát emelek ki, mert az összes hibák vagy kifogásolható vagy magyarázatra szoruló helyek felsorolása több nyomtatott ívet venne igénybe.

1. A szöveg nincsen elég gonddal közölve, helyesírása sem kifogástalan. De fontosabbak a Lessing szövegének sokszor értelmetlen rontásai, melyek rendszeren a vers rhythmusát is tönkre teszik: Ime a föltűnőbbek: *So hab' ich nun schon vernommen* (mily vers!), helyesen: *So hab' ich schon vernommen*: — 369. *mit die beladenen*, helyesen: *mir die beladenen*; — 646. *Mit Saladin der Waffenstillstand* (mily vers!), helyesen: *Waffenstillstand*; — 721—24. E verseket nem a templomqs, hanem Daja mondja; — 945. *Auf dich doch nicht? Auf meine*, elmaradt: *Schwester nicht?* mely szók nélkül a vers nem vers és értelme sincsen; — 1077. *Er ist aufs Geben so eifersüchtig* (mily vers!), helyesen: *Er ist aufs Geben euch so stb.* — 1139. *Bei dir Gewalt? Feuer und Schwert? Nein! nein!* (mily vers!), helyesen: *Bei dir Gewalt? Mit Feur stb.* — 1184. *Die mir ihm stiehlt*, helyesen: *ihn stiehlt*; — 1257. *Denn eure Knie selber zu umfassen* (mily vers!), helyesen: *Denn eure Kniee stb.* — 1310. *Sind wie etwa unser Volk?* Semmi értelme; helyesen: *Sind wir etwa stb.*, — 1348. *Durch was er mir ein doppelt, dreifach Leben schenkt*, helyesen: *Durch das er . . . schenkte*; — A II. felv. 9. jeleneténél hiányzik a szereplők megjelölése: *Nathan, Al-Hafi*; — 1539. *welche deine würdig sind*, helyesen: *deiner*; — 1708. *danket* után vessző kell, különben érthetetlen a mondat; hasonlókép 1743. *Geld* után fölkiáltó jel: — 1778. *Gewandheit*, helyesen: *Gewandtheit*, 1810. *wär*, helyesen: *wär'*, 1834. *unverholen*, helyesen: *unverhohlen*, 2401. *wieft*, helyesen: *wieät* és egyéb helyesírási botlás és hanyagság; — 1818. *Nun den Bescheidenheit genug*, helyesen: *nun der stb.* — 2106. *Leidenschaft* után vessző kell, nem pont; így a mondatnak semmi értelme; — 2129. *und wo mir immer nach dem Tode noch sind*, helyesen: *und wo wir immer*; — 2170. *Und dann, so gehen gehen wir*, helyesen: *und dann, so gehn wir*; — a 2210. vers előtt kihagyott a szerző két verset, mert bennök „törvénytelen gyermekről“ van szó, a mi a tanítás magasabb fokán egyáltalában nem aggályos többé, — hisz az egyetemes és hazai történetben is ismételve előfordul. E kihagyás következtében a következő vers (*Und ihr nehmt's wahrlich zu genau*) érthetlenné vált; — 2274. *Nun gibt mir nur die Liebe zu*, értelmetlen mondat, helyesen: *Nun gebt mir stb.* — 5781. *Ich habe wieder Nathan nichts*, helyesen: *Ich habe wider N. nichts*; — 2868. *dieser Grund*, helyesen: *diesen Grund*; — 2935. *Qurantana*, helyesen:

Quarantana; — 2963. *Die aller Sünden grösste Sünd' und gilt*, helyesen: *uns gilt*; — 2984. *Hab' ich nur gar kurze Zeit gedient* (4^{1/2} trochæus!), helyesen: *Hab' ich nur gar zu kurze stb.* — 3007. A sor végén hiányzik a pont, mely nélkül az egész hely értelmetlen; — 3149. *Kann unterwegs wenigstens nicht schaden* (mily vers!), helyesen: *Kann unterwegs stb.* — 3222. *Gehört? Die Tempelherren sind wieder rege* (mily vers!), helyesen: *Gehört? die Tempelherrn sind stb.* Az V. felv. 4. jelenete elején: *Nathan (ihm näher kommend)* értelmetlen, helyesen: *Nathan (im Näherkommen)*, t. i. mind a ketten közelednek; — 3324. *Auf meine Knie sinken kann! wie sich* (mily vers!), helyesen: *Auf meine Knie stb.* — 3511. *einen Muselmannes Frau*, helyesen: *eines*; — 3550. *Und dieser Vater?* egészen értelmetlen; helyesen: *und diesen Vater*; — 3591. *Wenn ist's wahr*, lehetetlen szórend; helyesen: *Denn ist's wahr*; — 3730. *trag dich ihm an*, helyesen: *trage dich stb.* — 3751. *Ihr sollt' ihn hier ja treffen* iszonyú értelmetlenséget okoz; helyesen: *Ich sollt' ihn stb. stb.* Hogy a fenti botlásoknak egy része talán egyszerű sajtóhiba, csöppet sem változtat a kiadott szöveg hasznavehetetlenségén.

2. A *bevezetés* (26 lap) sok érdekes és értékes anyagot halmaz föl, de földolgozás szempontjából általában nagyon gyenge: majd zavaros, majd homályos; sokszor mellőzi a lényegest, még többször tarthatatlan vagy ferde magyarázatokat szolgáltat; magyarsága pedig sokszor rendkívül kifogásos. Itt is csak néhány jellemzőbb példára szorítkozom. Az 1. §. adja a dráma tartalmát, de rendkívül gyarlón, úgy hogy a cselekvény egysége és magva ki sem tűnik. A 2. §. (A darab keletkezése) tele van helytelen állításokkal; így pl. hogy Lessing azért hasonlott meg Voltaire-rel, mert ennek vallásgúnyolódása (?!) egyenesen visszatetszett neki; beszél Cardanus, „beszédjéről”, pedig párbeszédéről van szó; mondja Náthánt a tolerancia „első” nemes szózatának, a mi a XVIII. századnak teljes félreismerését mutatja; állítja, hogy a XVIII. század „felvilágosodott deszpotá (?)”: Nagy Frigyes százada volt, a mi még a XVIII. századi Németországról is csupán porosz chauvinizmus alapján modható. Nagyon ferde az a magyarázat is, hogy „a racionalisták a vallást csak a «Pöbel» szükséges fékének tekintették”, mely állítás a deizmus teljes félreértését bizonyítja. Bajosan érthető az is, midőn szerző a fölvilágosodásról azt mondja, hogy „azon tanával, hogy mindent természetesen érthetővé tud tenni” (!), elaltatja az értelmet. Zagyvalékos fejtegetés: Lessing, az erkölcsös tevékenység (nominativus?), azaz az erény gyakorlását nem a jövő boldogság vagy üdvözülés elérése kedvéért tartja szükségesnek, hanem magáért, mint legfőbb jóért és ez értelmetlenséghez hozzá teszi: „v. ö. Kant kategorikus imperativusával”. Ebből sem tanár, sem tanuló nem fog kiokosodni, annál kevésbé, mert a kategorikus imperativus

nem is tartozik ez összefüggésbe. Az egész §. mutatja, hogy a szerző a századnak nagy philosophiai és theologiai vitáiban nem elég jártas; ő egyszerűen lefordítja segédeszközeinek egyes, az összefüggésből kiszakított mondatait, de ezeknek jó részét sem maga nem értette meg kellően, sem másokkal nem tudja megértetni. Hogy az orthodox theológusok a darabot, mint drámát és mint elmeterméket (!) általában lehetlenné (?) akarták tenni, szintén legalább is igen naivul kifejezett ötlet. Nem győzöm kiírni a ferde vagy kifogásos mondatokat. Még csak egy-két példa! Zsidót azért választott Lessing a tolerantia főképviselőjéül, „mert annál az eszményi felebaráti türelem még nagyobb erénynek tűnik föl, mint a kereszténynél”. Mily logika! de nem is áll. „Szaladint és Náthánt a keresztény templomossal és a patriarchával szemben azért emelte Lessing eszményibb magaslatra, hogy bennök eszményképeket állítson fajoknak (!) s kimutathassa, hogy köztök is találhatók igazán nemes emberek”. Ezt Lessingnek kellett volna külön kimutatnia? Mily fölfogás! A darab azért is nevezetes, mert „Lessing belső életének jellemzetes képe”. Csupa szó és szólam, de sehol igazi világos gondolat. Lessing „nagy tapintattal (?!) mellőz minden epizódikus jelenetet”, — hát Al-Hafí szerepe? Hisz erről szerző maga sem emlékszik meg egy szóval is, midőn a darab tartalmát elmondja. A szerző nyelvét és stíljét az eddigi idézetek is eléggé jellemzik. Akad erre még igen sok példa, pl. „E sikerült drámaírói (!) lelemény, melyet ugyan egyes műbírálok Lessing rovására irtak fel” (!) stb., a mi, úgy látszik, annyit akar tenni, hogy egyesek a dráma cselekvényét, mely Lessing leleménye, nem tartották kifogástalannak. Vagy Náthánról: „hű fia vallásának, mert ezt mint a többi vallásokat és a népeket (?) összetartó szükséges köteléknek (!) tekinti és mint az emberiség történeti fejlődésének szükségképi termékeit tisztteletben tartja”. A ki németül jól tud, még csak megjegyti valahogy az ilyen beszédnek titkos értelmét, de magyar középiskolai tanuló hogyan értse meg? Vagy: Szaladin „föltevése, miszerint (!) a templomos elveszett öcsese képmása”, — hát föltevés az, a mit az ember saját két ép szemével észrevesz? De nem folytatom. Világos, hogy költői remeket ily módon fejtegetni nem szabad. Kisebb tévedésekre nem is fektetek nagy súlyt; ilyen pl. a 12. l., hogy Schlegel János Illés használta először az ötös jambust, mert ezt testvérbátyja Schlegel János Henrik tette, stb. Az egész bevezetés zavaros, tele van félreértett vagy félreérthető állításokkal, és minden lapja kétségtelenné teszi, hogy a szerző az itt tárgyalt fontos és nehéz kérdéseket sem kellően maga nem értette át, sem a rólok olvasott nézeteket mások számára világosan kifejezni nem tudja.

3. A *jegyzetek*, tekintve e kiadás közönségét, rendkívül keveset magyaráznak, és az adott magyarázatoknak jó része ferde és magyar-

talan. Csak néhány példát hozok fel : 31. l. Náthán ,a jót azért gyakorolja rajta' (! Dajáról van szó); — 34. l. *fürs erste*, 'régies, ma inkább *vorerst*' — hogyan? hisz ,*vorerst*' nem állhatna itt; — *vorgespreizt*, ,spreiten igéből', de csak nem közvetlenül? eshetőleg közvetve sem! — *entbot*: ,forderte ihn durch einen Boten zum Kommen auf', dehogy, csak a. m. értesíteni; — 37. l. *die ungetreuen Ströme*: ,Hüteleneknek, megbizhatatlanoknak azért nevezi a folyamokat, mert daczára, hogy hű útmutatókúl kínálkoznak, nem egyszer a magát rájuk bízónak vesztét okozzák'. Mily stílus! — 43. l. *der rechte Derwisch*: ,a szó közönséges értelmében vett dervis', épen ellenkezőleg; — *Kein Mensch muss müssen*: ,senki sem kényszerülhet belsőleg egy külső parancsnak eleget tenni'. Ez is magyarázat? — 47. l. *Geckerei*: ,Narrheit', dehogy! — *Bei Hunderttausenden die Menschen drücken*: ,Da es Hunderttausende von Armen gibt', teljesen félreértve, mert e megjegyzés épen a nem-szegényekre megy; — *Ausmergeln*: ,Aller Kraft berauben, ganz mürbe machen'; az ily kétes magyarázat helyett helyesebb lett volna megmondani, hogy a szó töve *Mark*; — 59. l. *Für mich; und kaum*, teljesen félreértve, v. ö. a 810. verset; — 63. l. *schänden*: ,A «keresztény» neve, mint egyedül tiszteletreméltó név, a nem-keresztények nevét, még ha egyébként jó emberek is, lealacsonyítja, semmivé teszi, azaz: a ki nem keresztény, az elkárhozott'. És ilyen ízetlen képtelenséget akart volna Lessing összehadarni? — 66. l. *bescheiden*: ,ne áruld el az egész titkot; tehát mássig értelmében van használva'. Mily észjárás! *bescheiden* itt a. m. *artig*; — 77. l. *mäkeln*: ,kicsinyes gáncsokkal elkeseríteni'. Szabad így magyarázni? — 79. l. *schenkte*: ,a mennyiben most nemcsak magáért, hanem Rechájáért és a templomos javára is akar élni'. De nem arról van szó, hogy Náthán akar-e és vajon kinek élni! A templomos élete Szaladin ajándéka; ez ajándékkal a szultán Náthánnak is kettős, sőt hármas életet ajándékozott stb. — 83. l. *Scheuern*: ,Náthán gazdagságát felt csürökhöz hasonlítja'; persze, de világosan meg van mondva: *aus den Scheuern der weisen Milde* és szerző megjegyzi: ,*der weisen Milde = für die weise Milde*', dehogy! és u. o. *die armen eingebornen Mäuschen*: ,a Náthán segélyezte szűkölködők'; ugyan! hát ezek születtek az ő házában? — 87. l. *Samen*: ,*die Saat*', de miért, hisz az van mondva, hogy Náthán elvetette; u. o. ,*Daja csábitó képeit (o!) Recha dudvának, gyomnak mondja, jóllehet Daja előtt virágoknak tet-szenek*'. Hisz Recha is megengedi, hogy talán virágok; így nem érthetni meg Recha jellemét; — 94. l. *besorgen* teljesen félreértve, hasonlókép *vorbei*; amott nem hiányzik ,*ihn*', ez pedig nem a. m. ,*drüber hinaus*'; — 96. l. *Nein!*, 'én nem hivatom magam bölcs Náthánnak'. Van ennek értelme? Náthán azt mondja, hogy ő maga nem nevezi magát bölcsnek; — 102. l. *Gründe*: ,csak létokaik tekintetében nem'. Magyarázat

ez ? a vallások 'léteikai' ? — 110. *wirkt*, félreértve ; — 113. l. 'Hogy ? s visszhangot nem adott' (*er fiel nicht ein ?*) Hát hegy Náthán, hogy visszhangot adjon ? De félre is van értve ; — 115. l. *Jüdin* : 'kiegészíthető : sei', dehogyan, hisz ott az ige ; u. o. *Dinge* tévesen van magyarázva ; — 116. l. *ich für mich* : 'a mennyiben engem illet, a magam kedvéért, kedvemre', sok szó értelem nélkül : ő egyedül maga magának akar élni ; — 118. l. *freundlich* : 'megelégedettségének s nem hizelgésének kifejezésül'. Nem értem ; — 122. l. *genügt*. A magyarázat egészen hamis és fölteszi, hogy a templomos sem Náthánt, sem Rechát nem ismeri ; u. o. a *Religion*hoz fűzött jegyzet igen furcsa ; — 131. l. *sonderbar* nem ige-határozó ; — 133. l. *Siebensachen* : 'portékátat, holmidat ; tulajdonképen (! ?) a szükséges (?) holmikkal ellátott (?) útításka'. Honnan e magyarázat ? U. o. *gesammelt* sok szóval érthetlenséggé van magyarázva ; — 135. l. *Er steht* stb. : 'e szavakkal az egykor gondjaira bízott csecsemőre czéloz'. Ily félreértést alig tudok elképzelni. A barát a Náthántól ismételve vett ajándékokra czéloz ; — *aufzufrischen* : 'kiegészíthető : so bin ich für jetzt zufrieden'. Ennek semmi értelme, de nincs is semmi kiegészítendő ; — *ich steh' auf Kohlen* : 'Náthán azért türelmetlen, mert már szeretne a templomossal találkozni'. Milyen gondolat ! Azért, mert a barát egy neki adott zálogot említett, de igen körülményesen magyarázza ki magát ; — 145. l. *Emir* : arab szó, fővezért és hercegi helytartót jelent ; de már a 29. lapon : 'ez arab szó fejedelmet, fővezért jelent' ; — 147. l. *Strand* : 'A közönséges szellemetlen (!) nevelésre czéloz, mely Recha osztályrésze lett volna keresztény szülőknél (ő ezek a keresztények !), míglen Náthán fenkölt lelke szerint és teljes szeretettel (ilyen persze keresztényeknél nincs !) nevelte föl'. Ez minden esetben vad gondolat, de még sokkal vadabb a világos szöveg félreértése. A költő kérdi : Wessen Geschöpf ist Recha ? és egy merész, de eredeti képpel felel : nicht des Slaven, der den Block auf des Lebens Strand geflösst, sondern des Künstlers stb., és *geflosst* szerző szerint : 'brachte (zu Schiffe)', min a vágvölgyi tótok nagyot bámulnának, ha meghallanák ; u. o. *lächeln macht* teljesen félreértve. Szerző nem is sejtje az összefüggést és a kifejezett gondolat szépségét : 'az a szellem, mely mosolygásában nyilvánul', ez phrasis, pedig Lessing a tárgyról beszél, mely őt mosolyra indítja ; — 148. l. *dieser Leidenschaft*, rosszul van magyarázva. A templomos szenvedélyes temperamentumára czéloz ; hiszen a patriarchához is Recha iránti szerelme vitte ; — 151. l. *bringen können*, a jegyzet nem épen helytelen, de nem magyarázza meg a magyarázatra szoruló kifejezést : 'mit dem' ; — 152. l. *fasset* : 'ha ez oldalamról (?) akarja kedvetlenségemet lecsillapítani' ; a szövegben Náthán 'oldaláról' szó sincsen. A templomos bevallja hibáját és bocsánatot kér tőle, és ez lefegyverzi Náthánt ; — 158. l. *ihr Seufzen* : 'hogy nem ismerte föl az

igaz vallást', kicsoda? de bárki is, e helyen semmi értelme; *ihz Warrenen*: ,hogy ne tartsa magát távol tőle', de kicsoda? és kitől? pedig Daja mástól óvta Rechát; — 163. l. *Soll alles dir denn entgegen kommen?* ,Hát már mindég más (!) tegye meg a kezdeményező lépést'. Nem borzasztó egy módja a magyarázásnak? Még borzasztóbb: 116. l. *Und was?* ,kiegészíthető: sollte ich denn euch entgelten lassen und wie könnte ich denn auf den Vaternamen bei Recha verzichten wollen'. Ki ír majd magyarázatokat Demek magyarázataihoz, melyek sokszor nehezebben érthetők, mint a Lessing szövege? . . . De talán már elég is volt a böngészetből. Csupán néhány jellemző helyet idéztem, mert kifogásolni való minden lapon van. Igaz, hogy ,Bölcs Náthán' szövege a legnehezebbek egyike; azért egy-két félreértést méltánytalanság volna túlságosan hangsúlyozni; csakhogy e kiadásban rendkívül sok a hiba és félreértés, pedig a szerző számtalan, magyarázatra szoruló helyet meg sem magyaráz, és a lényegileg helyes magyarázatok is sokszor kifogások magyarság és stíl tekintetében.

Ismételem, készséggel elismerem a szerző szorgalmát és buzgalmit; de e Náthán kiadását a legnagyobb jóakarat vagy elnézés mellett sem mondhatom sikerültnek.

HEINRICH GUSZTÁV.

Kobell Ferencz. Táblázatok az ásványok meghatározására egyszerű chemiai kísérletek segítségével száraz és nedves úton. A 13-ik újból átdolgozott és bővített német kiadás után fordította *Zimányi Károly*. Budapest, 1896. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Ára 1 frt.

Nagy hiánya természetrajzi szakirodalmunknak, hogy nemcsak jó tudományos kézikönyveink nincsenek, de a legszükségesebb olyan jó meghatározó könyvek is hiányban vagyunk, a melyek minden művelt nemzet tudományos irodalmában — természetes, a sajátos viszonyaikhoz alkalmazva — nagy számban vannak meg. A természetrajzi képzésben a kézikönyvet valahogyan, de nagyon is valahogyan, pótolhatják a tanár előadásairól készült jegyzetek. De hogyan foglalkozzék pl. a csakis magyarul tudó hallgató gyakorlatilag szaktárgyaival, vagy hogyan haladjon előre későbbi időben a gyakorlati képzésben meghatározó könyv nélkül a kezében? Még az is, a ki nagyon előrehaladott a tudomány illető ágával való gyakorlati foglalkozásban, majd mindennap reá szorul az ügyesen megszerkesztett határozó könyvre, a melyben lelkiismeretesen és nagy körültekintéssel vannak az ismertető jelek összeválogatva. Hogyan induljon a gyakorlati ismeretek megszerzésének útjára a kezdő foglalkozó, a ki magyar anyanyelvénél egyéb nyelvet nem tud, a mikor nincsen használható segédeszköze? Pedig nagy sajnálattal